

Borçlanma Stratejileri ve Sarraf Kredileri Bağlamında Osmanlı Vakıflarında Kriz Yönetimi (1750-1840)

Ramazan Pantık

Günümüzde finansal fonların tahsisi ve dağıtımında yerleşik olarak ilk akla gelen kurumlar modern bankalardır. Ancak insanlık tarihi açısından bakıldığında sanıldığı gibi aksine bankaların ticaret ve ekonomiyi canlandırmaya yönelik kurumsal yetkinliğe ulaşması ve gelişmesi oldukça yeni bir gelişmedir. İlk örnekleri erken modern çağda Avrupa'da ortaya çıkan bankalar uzunca bir süre ulusların geleneksel enformel ve yerel resmi veya gayri resmi bankacılık dışı oluşumlarıyla rekabet zorunda kalmıştır. Bugün daha iyi anlaşılıyor ki kredi kullanımı ve borçlanma gelişmiş ticari ve mevduat bankacılık sisteminin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasından önce de erken modern dönemden yirminci yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti ve çağdaşı pek çok Avrupa devleti için bir istisna değildi.

Klasik İslam hukuku büyüklüğüne ve kullanım amacına bakmaksızın faiz ve faiz olarak değerlendirilebilecek her türlü fazlalık içeren borçlanmayı yasaklar. İslam'da faizin yasaklanması ve modern bankacılık kurumlarının görece geç bir tarihte toplumla buluşması pek çok gözlemciyi Osmanlı toplumunda finans kurumlarının ve kredi araçlarının var olmadığı sonucuna itmiştir. Bununla birlikte ne faiz ve tefeciliğe karşı olan İslami yasaklar ne de resmi banka kuruluşlarının yokluğu Osmanlı toplumunda faizi, kredi kullanımını ve para piyasasının genişlemesini engellemiştir.

Bugün daha iyi anlaşılıyor ki malikane, esham ve kaime gibi iç borçlanma araçları erken modern çağdan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı merkezi yönetimi için kredi araçları işlevi gördü. Aynı dönemde sarraflar gerek Osmanlı devletinin gerek toplumsal ve ekonomik sistemin finansmanında kreditor olarak etkinliklerini arttırdılar. Öte yandan Osmanlı toplumsal hayatında bireysel kredi taleplerine olan kaynak her ne kadar kuruluş amaçları doğrudan finansal sisteme fon akışı sağlamak olmasa da vakıflardan geldi.

Osmanlı vakıfları çok geniş bir yelpazede kendisinin şekillendirdiği ve kontrol ettiği iktisadi bir faaliyet alanı yaratmıştır. Osmanlı vakıflarını idari ve mali yönden tetkik etmek için iktisadi ve idari değerlendirmelere daha elverişli farklı bir tasnife ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu bağlamda Osmanlı vakıfları idari ve mali denetimleri, faaliyet alanları, kaynak kullanım biçimleri, mali imkânları ve iktisadi ağırlıkları, teşkilat yapısının niteliği benzeri kıstaslarla farklı kategorilerde değerlendirilebilir.

Özerk ve yarı özerk yönetilen veya bütünüyle saray kadrolarından atanan görevlilerce yönetilen veya denetlenen merkezi vakıflar, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar belirli bir bütçe seviyesini koruyabilmişlerdir. Ancak bu yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren özellikle büyük paşa vakıflarında devasa bütçe açıkları görülmeye başlanmıştır. İnceleme, bu tespitten hareketle Osmanlı vakıf sisteminin bütçe açıkları karşısında geliştirdiği kriz yönetme pratiklerinden özellikle borçlanma stratejilerini ele alır. Vakıf kurumunun borç yönetiminde öz kaynakların yeniden değerlendirilmesi, diğer vakıflar ve sarraflarla kurulan iş birliği ile sağlanan krediler ve bu kredilerin yoğunluğu ve etkinliği vakıf muhasebe defterleri ile Evkaf Müfettişliği Mahkemesince düzenlenen belgeler üzerinden tetkik edilmiştir.

